

лежит ряд историко-географических трудов, некоторые из них переиздавались несколько раз: «Польские домашние сведения и Великого княжества Литовского», где основная ее часть была посвящена истории Великого княжества Литовского. Последние страницы учебника были отведены вопросам географии и истории. Он автор и учебника по географии, который нашел широкое применение даже после закрытия орденских школ в школах Адукационной комиссии.

1. Блинова, Т.Б. Иезуиты в Беларуси / Т.Б. Блинова. – Гродно, 2002.

Яршоў І.А.

КУЦЕЇНСКІ “БУКВАР” СПІРЫДОНА СОБАЛЯ

Вялікае значэнне ў гісторыі асветніцтва і адукацыі беларускага народа ў XVI–XVII ст. мела друкаванне кірылічных вучэбных кніг для першапачатковага навучання грамаце. Гэта было выклікана сацыяльна-палітычным становішчам, якое склалася на Беларусі. Пасля Люблінскай уніі 1569 г. у Вялікім княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) узмацнілася феадальна-каталіцкая рэакцыя. У адказ на яе праваслаўнае гарадское насельніцтва пачало ствараць праваслаўныя брацтвы, якія вялі барацьбу супраць наступства каталіцкай царквы і асімілятарскай палітыкі Польшчы. У пачатку XVII ст. у выніку Берасцейскай уніі 1596 г. праваслаўная царква апынулася ў цяжкім становішчы, паколькі большасць праваслаўных епіскапаў на чале з мітрапалітам Міхаілам Рагозам перайшлі ва ўніяцтва. Звужалася кола носьбітаў царкоўнаславянскай мовы і праваслаўныя брацтвы сталі ствараць брацкія школы і друкарні для выпраўлення сітуацыі. У друкарнях друкаваліся не толькі кнігі царкоўнага ўжытку, але і вучэбныя – граматыкі, слоўнікі, буквары славянскай мовы. З 1590 па 1653 гг. на Беларусі было надрукавана 16 азбук і буквароў на кірыліцы [2, с. 354]. Сярод іх аўтараў пачэснае месца займае кнігадрукар і асветнік Спірыдон Собаль – аўтар Куцеінскага “Буквара”.

Дакладных звестак аб даце нараджэння С. Собаля не захавалася, але вядома, што ён быў сынам магілёўскага купца Б. Собаля, актыўнага ўдзельніка магілёўскага праваслаўнага брацтва, аднаго з кіраўнікоў паўстання магілёўчан супраць уніяцкага архіепіскапа І. Кунцэвіча. Выхаванне ў праваслаўнай сям’і, навучанне ў магілёўскай брацкай школе безумоўна сталі галоўнай прычынай далейшага выбару ім жыццёвага шляху, які быў звязаны з кнігадрукаваннем, праваслаўнай асветніцкай і педагагічнай дзейнасцю. У выніку ўскладнення сацыяльна-палітычнага становішча на ўсходніх землях

Беларусі пасля Магілёўскага 1618 г. і Віцебскага 1623 г. паўстанняў супраць уніяцкага архіепіскапа І. Кунцэвіча, развіццё кірылічнага кнігадрукавання было тут немагчыма. Хутчэй за ўсё, таму С. Собаль і пераязджае ў Кіеў, які пасля прызначэння ў 1922 г. Кіеўскім праваслаўным мітрапалітам Іова Барэцкага стаў цэнтрам праваслаўя ў Рэчы Паспалітай. У Кіеве С. Собаль вывычаў друкарскую справу. Першыя кнігі былі ім выдадзены ў Кіеўскай друкарні ў 1638-1630 гг. і прызначаліся для царкоўных патрэб.

У 1630 г. С. Собаль атрымаў запрашэнне ад І. Труцэвіча – ігумена праваслаўнага Куцеінскага мужчынскага Богаяўленскага манастыра, які быў пабудаваны пад Оршай на сродкі праваслаўнага феадала Б. Статкевіча, узначаліць манастырскую друкарню. Куцеінскі манастыр стаў у першай палове XVII ст. цэнтрам праваслаўя на ўсходзе Беларусі. Ва ўмовах палітыкі акаталічвання і паланізацыі яго дзейнасць была накіравана на ўмацаванне праваслаўя, развіццё праваслаўнай адукацыі, выхаванне беларускага насельніцтва ў духу нацыянальнай самасвядомасці. Запрашэнне ў Куцейна С. Собаля не было выпадковым. Ігумен Куцеінскага манастыра І. Труцэвіч і многія манахі былі членамі магілёўскага праваслаўнага брацтва, таму ведалі і бацьку С. Собаля, і яго самага як актыўных удзельнікаў гэтага брацтва, прыхільнікаў праваслаўнай асветніцкай дзейнасці. С. Собаль прыняў прапанову і ў 1630 г. пераехаў у Куцейна, дзе разам з ігуменам І. Труцэвічам стварыў на сродкі Б. Статкевіча друкарню і наладзіў друкарскую справу. Захаваўся пералік друкарскага абсталявання, якое ён прывёз з Кіева: 2 шрыфты, 13 дошак-заставак, 3 дошкі-канцоўкі, некалькі дзесяткаў буйных і малых ініцыялаў, 2 рамкі для тытульных лістоў [3, с.135]; астатнія прыстасаванні зрабілі манахі і мясцовыя жыхары.

У 1631–1632 гг. С. Собаль надрукаваў у Куцейна кірыліцай кнігі рэлігійнага характару “Брашна духоўнае”, “Малітвы паўсядзёння” і “Часаслоў”, якія выкарыстоўваліся і для навучальных патрэб, але мала адпавядалі апошнім. Вось чаму С. Собаль падрыхтаваў неабходныя матэрыялы і выдаў у Куцеінскай друкарні ў 1631 г. вучэбную кнігу для першапачатковага навучання грамаце. На яе тытульным лісце было надрукавана: “Буквар”, а ніжэй літарамі меншага памеру: “сиречь начало учения детям начинающим чтению извыкати”. Некаторыя даследчыкі ў свой час прызнавалі першыinstvo С. Собаля ва ўвядзенні назвы “буквар” для кнігі, якая прызначалася для першапачатковага навучання грамаце, таму што раней такія кнігі называлі “азбукай” [4, с.135]. Але трэба адзначыць, што першае выданне пад назвай “буквар” выйшла ў 1618 г. з друкарні Святадухаўскага манастыра ў Еўі, што пад Вільняй. Хутчэй за ўсё, як лічыў даследчык М. Батвіннік, назва “буквар” паходзіць ад літараў стараславянскага алфавіту “буки” і “веди” ці ад слова “буква” [1, с. 61]. Тым не менш,

менавіта пасля выдання ў 1631 г. Куцеінскага “Буквара” гэта назва вучэбных кніг стала найбольш распаўсюджанай і захоўваецца ў якасці назвы падручніка для пачатковай школы да нашага часу.

Куцеінскі “Буквар” С. Собаля фактычна з’яўляўся падручнікам для навучання першапачатковай грамаце (чытанню і пісьму), і ўзорам для яго паслужыў еўінскі “Буквар” 1618 г. Састаўлены “Буквар” С. Собалем паводле літараскладальнага метаду. У структуру кнігі ўключаны алфавітны рад (у прамым і адваротным пачатку), склады (двух- і трохлітарныя), элементы граматыкі, дыдактычны матэрыял. Кніга мела 40 лістоў (80 старонак), і яе можна ўмоўна падзяліць на дзве часткі [1, с.69-70]. У першай змяшчаліся першапачатковыя звесткі аб грамаце, асноўныя граматычныя паняцці. У другую частку С. Собаль уключыў біблейскія тэксты маральнага зместу, якія адначасова былі і сродкам навучання чытанню, і сродкам выхавання хрысціянскай маралі. Такім чынам, “Буквар” рашаў і задачу навучання і выхавання дзяцей у праваслаўным накірунку. М. Батвіннік адзначаў, што Куцеінскі “Буквар” адрозніваецца ад папярэдніх і пазнейшых выданняў такіх вучэбных кніг кампазіцыйнай зладжанасцю, невялікім аб’ёмам, зручнасцю карыстання, мэтанакіраванасцю, паслядоўнасцю ўвядзення вучняў у свет ведаў і выпрацоўкай у іх пэўных жыццёвых пазіцый. Перавыданне “Буквара” С. Собалем у 1636 г. у Магілёўскай друкарні сведчыць аб тым, што ён надаваў асаблівае значэнне выданню вучэбных кніг для пашырэння пісьменнасці народа.

Даследчыкам не ўдалося дакладна высветліць, дзе жыў і працаваў С. Собаль у 1633-1634 гг. Па адной версіі ён застаўся ў Куцейна і перавадаў тут свае кіеўскія выданні, толькі не з куцеінскімі, а кіеўскімі выхаднымі дадзенымі. Па другой версіі ў 1632 г. друкар пераехаў пад Магілёў і выдаваў гэтыя кнігі ў Буйніцкай друкарні Б. Статкевіча. Дакладна вядома, што ў гэтай друкарні ў 1635 г. ім быў выдадзены “Псалтыр”. Вяртанне С. Собаля ў Магілёў можна растлумачыць тым, што Куцеінская друкарня пад кіраўніцтвам І. Труцэвіча, дзе С. Собаль у 1630-1632 гг. наладзіў друкарскую справу, магла працаваць самастойна (дзейнасць яе пад кіраўніцтвам І. Труцэвіча працягвалася да 1654 г.), а магілёўскаму праваслаўнаму брацтву быў патрэбны вопытны друкар. У 1633 г. кароль Рэчы Паспалітай Уладзіслаў IV выдаў магілёўскаму праваслаўнаму брацтву прывілей на права адкрыцця друкарні і выдання навучальных і іншых кніг на “рускай” (старабеларускай), грэчаскай, лацінскай і польскай мовах. Брацтва гэты права перадало С. Собалю. У 1636–1638 гг. С. Собаль працуе ў брацкай друкарні Магілёва і выдае некалькі кніг, у тым ліку і “Буквар” 1636 г. Гэты “Буквар” меў адрозненні ад куцеінскага: была скарачана значная частка граматычнага матэрыялу, павялічаны аб’ём тэкстаў з “Бібліі”, спрошчана паліграфічнае афармленне.

Пра апошнія гады жыцця С. Собаля дакладных звестак захавалася вельмі мала. У канцы 30-х гадоў XVIIст. паміж магілёўскім епіскапам Сільвестрам Косавым і магілёўскім праваслаўным брацтвам не было поўнай згоды, а ўніяты чынілі ўсё большыя перашкоды дзейнасці брацтва. У 1637 і 1639 гг. С. Собаль звяртаўся да маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча з прапановай распачаць друкарскую справу ў Маскве, але атрымаў адмоўны адказ, таму што ў Маскве на яго глядзелі як на патэнцыяльнага ерэтыка. Далейшы лёс С. Собаля невядомы. Ёсць думка, што ён паstryгся ў манахі і памёр ад хваробы ў 1645 г. [3, с. 144].

Друкар С.Собаль усяго выдаў 19 найменняў кніг. Але галоўным дасягненнем яго друкарскай і асветніцкай дзейнасці лічыцца “Буквар”. Гэта кніга карысталася вялікім попытам, таму пасля Куцейны перавыдавалася ў Магілёўскай друкарні ў 1636 і 1649 гг., Куцеінскай друкарні ў 1653 г. [4, с. 252]. “Буквар” С. Собаля меў вялікае значэнне для распаўсюджвання асветы і адукацыі на Беларусі, Украіне, Расіі. Гэта вучэбная кніга ва ўмовах палітыкі насаджэння каталіцызму і паланізацыі дала магчымасць беларусам захаваць сваю мову, духоўную культуру. А імя С. Собаля – асветніка і кнігадрукара, патрыёта сваёй Радзімы назаўсёды засталася ў памяці нашчадкаў, гісторыі адукацыі нашай краіны.

1. Ботвинник, М. Откуда есть пошел букварь / М. Ботвинник. – Минск: Вышэйшая школа, 1983. – 198 с.
2. Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя: У 2 т. – Т. 1: Абаленскі – Кадэцыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал.рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2005. – 688 с.
3. Зернова, А.С. Белорусский печатник Спиридон Соболев / А.С. Зернова // Книга: исследования и материалы: сб. X. – М., 1965. – С. 126 – 144.
4. Симмонс, Дж.С.Г. О некоторых старопечатных кириллических книгах в Дублине / Дж.С.Г. Симмонс // Книга: исследования и материалы: Сб. VIII. – М., 1963. – С. 245–253.

Орлова А.П., Зинькова Н.К.

ГИМНАЗИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ВИТЕБСКЕ (XIX – начало XX ст.)

Закономерный интерес к историческому прошлому вызывает возрождение и функционирование гимназий в г. Витебске. Исторический опыт позволяет восстанавливать преемственность культуры в образовании.

В Витебске гимназическое образование стало формироваться в начале XIX века, и было представлено двумя известными учебными заведениями: Александровской мужской гимназией (1808 г.) и жен-